

Ks. JAN ZWIĄZEK

ROZWÓJ SIECI PARAFIALNEJ W DIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ W LATACH 1925—1963

UWAGI WSTĘPNE

Jednym z ważnych przejawów życia religijnego w diecezji jest powstawanie nowych placówek duszpasterskich oraz udoskonalanie już istniejącej sieci parafialnej. Między innymi jest to także wyrazem troski władzy diecezjalnej o zbawienie wieczne wiernych mieszkających na terenie diecezji¹.

Okres, jaki omawia niniejsza praca, charakteryzuje się dużym rozwojem liczby mieszkańców na terenach tworzących diecezję częstochowską. Dzięki rozwojowi przemysłu zwłaszcza w okręgu Zagłębia Dąbrowskiego oraz w okręgu częstochowskim liczba ludności znacznie się powiększyła w dotychczas istniejących miastach i osiedlach, a nadto powstawały całkowicie nowe osiedla poza granicami miast o stosunkowo dużej liczbie mieszkańców². Stąd też tworzenie nowych placówek duszpasterskich w takich warunkach było odpowiedzią władzy diecezjalnej na religijne potrzeby tych mieszkańców.

Wśród opracowań na temat przeszłości diecezji częstochowskiej dotychczas nie poświęcono specjalnej pracy problemowi kształtowania się sieci parafialnej. Kilka krótkich wzmianek na ten temat w bardziej ogólnych opracowaniach tylko ubocznie podejmowało to zagadnienie³. Autor

¹ Analogiczne warunki do erygowania nowych placówek duszpasterskich wskazuje II Sobór Watykański. *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 1968, s. 387.

² M. Kantor — Mirski, *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy*, Sosnowiec 1931, t. 3; *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*, pod red. S. Krakowskiego, Katowice 1964; M. Grabania, Zawiercie. *Zarys rozwoju powiatu i miasta*, Katowice 1969; *Miasta polskie w tysiącleciu*, Wrocław 1965, t. I.

³ W. Patykiewicz, *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 40 (1966), s. 63—73; *Katalog Kościołów i duchow-*

niniejszego opracowania zdaje sobie sprawę z wielu trudności w przebadaniu obszernego materiału archiwalnego, dotyczącego dopiero co minionego okresu. Uświadamia sobie również fakt, że nie wszystkie zagadnienia będzie mógł należycie wyjaśnić, bowiem nie zawsze dysponuje kompletnymi przekazami źródłowymi. Dlatego w tych ostatnich wypadkach był zmuszony korzystać z relacji ustnych bezpośrednich świadków dokonywujących się wydarzeń⁴.

Przy pisaniu niniejszej pracy jako materiał źródłowy wykorzystano przede wszystkim przekazy źródłowe zgromadzone w Częstochowskim Archiwum Diecezjalnym, które można podzielić na trzy grupy. Podstawowy materiał źródłowy stanowiły *Akta Kurii Diecezjalnej w Częstochowie dotyczące poszczególnych dekanatów diecezji częstochowskiej*. Wyżej wymienione *Akta* znajdują się w Archiwum (podręcznym) Kurii Diecezjalnej w 25 oddzielnych tekach. Wszystkie są w rękopisach. Analogiczny rodzaj źródeł znajduje się w *Aktach Kurii Diecezjalnej w Częstochowie dotyczących poszczególnych parafii w diecezji częstochowskiej*, które znajdują się w tymże Archiwum Kurii Diecezjalnej. W pracy wykorzystano głównie *Akta* tych placówek duszpasterskich, które powstały w latach 1925—1970. Do *Akt* innych parafii zwracano się jedynie w sporadycznych wypadkach. Podobnie w wyjątkowych tylko wypadkach korzystano z *Akt parafialnych* a mianowicie wówczas, kiedy akta kurialne nie były kompletne⁵.

Drugą grupę źródeł stanowią katalogi kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej. Ukazywały się one w formie drukowanej do 1937 r. pod wspólnym tytułem *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis dioecesis Częstochoviensis*. Katalogi takie ukazały się w następujących latach: 1926, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936 i 1937. Od 1939 r. wydawano w języku polskim *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej*. Tego rodzaju katalogi wyszły w latach 1939, 1947, 1951 (na powielaczu), 1958 i 1968. Wartość źródłowa wszystkich katalogów polega na tym, że podawały one wszystkie przeprowadzone zmiany w sieci parafialnej na terenie diecezji.

wieństwa diecezji częstochowskiej (na rok) 1968, Częstochowa 1968, s. 17—21; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 21 (1970), s. 379; J. Wiśniewski, *Diecezja częstochowska. Opis historyczny kościołów i zabytków w dekanatach: będzińskim, dąbrowskim, sączowskim, zawierckim, żareckim oraz parafii Olsztyn, Mariówka Opoczyńska 1936*.

⁴ Znaczna część archiwaliów z okresu II wojny światowej uległa zniszczeniu w parafiach należących do Kraju Warty. Biskup T. Kubina w okresie wojny wiele zarządzeń wydawał jedynie ustnie i dlatego nie zachowały się o nich wiadomości w archiwach parafialnych i diecezjalnym. Do niniejszej pracy wykorzystano ustne informacje od ks. Alojzego Jatowtta, długoletniego kanclerza i wikariusza generalnego oraz ks. dra Walentego Patykiewicza, archiwariusza Kurii Diecezjalnej.

⁵ Pisma wiernych w sprawie tworzenia nowych placówek duszpasterskich z reguły znajdują się w teczkach parafii macierzystych, z których wydzielano nowe parafie i ekspozytury.

Wreszcie trzecim rodzajem źródeł są czasopisma diecezji częstochowskiej. Wiele cennego materiału źródłowego można było znaleźć w (*Częstochowskich*) *Wiadomościach Diecezjalnych*, będących urzędowym organem Częstochowskiej Kurii Diecezjalnej, a w których m. in. podawano informacje dotyczące podziału administracyjnego diecezji. „Wiadomości” ukazywały się jako miesięcznik, ale w omawianym okresie były dwie dłuższe przerwy, kiedy czasopismo nie ukazywało się przez kilka lat, a jego miejsce w tym czasie zastępowały okólniki kurialne⁶. Również zmiany administracyjno-terenowe podawała *Niedziela*, czasopismo wydawane przez Kurię Diecezjalną jako tygodnik⁷.

Jako cel niniejszego opracowania autor postawił sobie ukazanie procesu powstawania nowych parafii i innych placówek duszpasterskich w okresie od początku istnienia diecezji częstochowskiej do 1970 r. Za podstawową jednostkę podziału administracyjnego w diecezji przyjęto parafię oraz inne placówki duszpasterskie, które okresowo spełniały te same zadania, jak pełnoprawne parafie. Takie stanowisko wynika z pozycji, jaką spełnia parafia w życiu diecezji, a szczególnie w jej podziale administracyjnym⁸. Z tej przeto racji zostały tutaj pominięte przeprowadzone zmiany graniczne pomiędzy niektórymi parafiami, ponieważ nie wpłynęły one w sposób zasadniczy na stan liczbowy parafii w diecezji.

Pierwszy biskup częstochowski dr Teodor Kubina doskonale charakteryzując warunki powstawania nowych placówek duszpasterskich w diecezji częstochowskiej w *Liście pasterskim o parafiach i życiu parafialnym*” z dnia 2 lutego 1938 r. zwrócił uwagę na ścisłą zależność organizowania nowych parafii i podobnych im placówek duszpasterskich

⁶ „Wiadomości Diecezjalne” ukazywały się w diecezji częstochowskiej od 1 kwietnia 1926 r. do sierpnia 1939 r. W okresie II wojny światowej nie ukazywały się. Po zakończeniu wojny pierwszy numer czasopisma wydrukowany został na sierpień 1945 r. Przed nową przerwą ostatni numer wyszedł na wrzesień—grudzień 1949 r. Przerwa trwała aż do początku 1957 r. W tym czasie w miejsce „Wiadomości” publikowano na powielaczu” Zarządzenia i Komunikaty Kurii Diecezjalnej Częstochowskiej”. Czasopismo wznowione zostało od stycznia 1957 r., a od 1958 r. ukazywało się pod zmienionym tytułem „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”. Do 1957 r. redaktorami byli kanclerze Kurii, a potem specjalnie wyznaczeni kapłani. Czasopismo wychodziło jako miesięcznik.

⁷ Do wybuchu II wojny światowej było to pismo wyłącznie diecezjalne. Zaczęło ukazywać się od dnia 1 kwietnia 1926 r. Pełny jego tytuł brzmiał wówczas „Niedziela. Ilustrowany Tygodnik Katolicki Diecezji Częstochowskiej”. Redaktorami byli ks. Wojciech Mondry i ks. Stanisław Gałązka. W czasie wojny nie było publikowane. Wznowione zostało dopiero 8 kwietnia 1945 r., ale już w zasięgu ogólnopolskim. Nakład jego sięgał wówczas 94.000 egzemplarzy. Czasopismo po wojnie wznowiono staraniem biskupa Kubiny oraz Zofii Kossak-Szatkowskiej i ks. dra Antoniego Marchewki, który był jego redaktorem. Ostatni numer „Niedzieli” ukazał się w dniu 15 marca 1953 r.

⁸ CIC can. 216 § 1; F. Bączkowiec, *Prawo kanoniczne*, Opole 1957, t. I, s. 574; J. Majka, *Socjologia parafii*, Lublin 1971, s. 13; E. Wiśniewski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej. Studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965, s. 9.

od struktury społecznej miejscowej ludności. Inne przeto okoliczności towarzyszyły tworzeniu nowych parafii w środowisku wiejskim, a inne w miejskim, szczególnie zaś w dużych miastach⁹. Pisząc o podziale administracyjnym diecezji w minionych latach trzeba było także zwrócić uwagę na okres II wojny światowej, który oprócz terroru okupacyjnego względem ludności polskiej zaznaczył się także zmianami w podziale administracyjnym diecezji częstochowskiej, na skutek ustanowionych nowych granic administracyjno-politycznych dzielących diecezję na trzy części, w których sytuacja religijna była niejednolita.

Dla zilustrowania omawianego w niniejszej pracy zagadnienia sporządzono tablice pt. „Chronologiczny wykaz powstawania placówek duszpasterskich w diecezji częstochowskiej w latach 1925—1970”. Podaje ona kolejność tworzenia nowych parafii i innych placówek duszpasterskich, a jednocześnie ukazuje dorobek poszczególnych rządów diecezji częstochowskiej w tej dziedzinie.

GRANICE I PODZIAŁ DIECEZJI W ŚWIETLE BULLI EREKCYJNEJ

Diecezja częstochowska została utworzona na mocy bulli erekcyjnej papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z dnia 28 października 1925 roku¹⁰. Terytorium nowej diecezji obejmowało południowe obszary należące dawniej do diecezji włocławskiej czyli kaliskiej oraz południowo-zachodnie tereny wchodzące w skład ówczesnej diecezji kieleckiej, a należące w tym czasie według administracji państwowej do powiatów będzińskiego i częstochowskiego¹¹. W ten sposób przestała istnieć granica dzieląca dawne diecezje włocławską i kielecką na linii Żuraw, Kamienica Polska i Konopiska, które to miejscowości należały do diecezji włocławskiej, podczas gdy w kierunku południowym znajdowały się parafie należące do diecezji kieleckiej. W nowej diecezji te tereny stanowiły prawie jej centrum.

Z projektem podziału diecezji włocławskiej, największy w Polsce przed 1925 r. pod względem ilości wiernych, a pod względem terytorialnym będącej również jedną z największych w Polsce, niejednokrotnie zwracał się do episkopatu Polski ordynariusz włocławski biskup Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki¹². Z ramienia episkopatu polskiego biskupi Henryk Przeździecki i Romuald Jałbrzykowski przygotowali *Projekt granic diecezji i metropolii w Rzeczypospolitej*, który, po przepro-

⁹ Bp T. Kubina, *List pasterski o parafiach i życiu parafialnym*, „Wiadomości Diecezjalne”, 13 (1938), s. 37—45.

¹⁰ Tekst bulli *Vixdum Poloniae unitas* wydrukowany został w „Wiadomościach Diecezjalnych”, 1 (1926), s. 1—2.

¹¹ W powiecie częstochowskim znajdowały się 4 parafie: Janów, Złoty Potok, Zrębice i Olsztyn.

¹² B. Kumor, dz. cyt., s. 354.

wadzeniu licznych modyfikacji, został uznany przez Stolicę Apostolską i znalazł wyraz w bulli *Vixdum Poloniae unitas*¹³. Spośród postulatów biskupa Zdzitowieckiego został uwzględniony projekt podziału diecezji włocławskiej i włączenia południowej części tej diecezji do nowej diecezji częstochowskiej. Utworzenie nowej diecezji z siedzibą biskupa diecezjalnego w Częstochowie ze względu na wyjątkowe znaczenie miasta w życiu religijnym Polski znalazło uznanie w całym episkopacie Polski¹⁴.

Kształt terytorium diecezji częstochowskiej był zbliżony do trójkąta równobocznego. W trójkącie tym bok od strony północnej stanowiłaby linia graniczna z diecezjami łódzką i włocławską. Linia ta biegnie od parafii Lubień z północno-wschodniego krańca diecezji do parafii Kraszewice na jej północno-zachodnich rubieżach. Od strony wschodniej bok wspomnianego trójkąta stanowiłaby granica biegnąca od parafii Lubień w kierunku południowym rzeką Pilicą, a potem Białą Przemszą do parafii św. Jana Chrzciciela w Sosnowcu (Niwka). Wreszcie trzeci bok trójkąta od strony południowo-zachodniej wyznaczałaby linia graniczna z sąsiednimi diecezjami biegnąca od północy ku południowi od parafii Kraszewice rzekami Prosną, Liswartą i Brynicą do parafii św. Jana Chrz. w Sosnowcu. Faktycznie jednak linia graniczna od strony południowo-zachodniej jest dłuższa od linii granicznych od strony północnej i wschodniej. Powierzchnia terytorium diecezji w tak zamkniętym trójkącie według obliczeń sporządzonych przy opracowywaniu *Mapy diecezji częstochowskiej w 1951 r.* wynosi ok. 8.524 km². W minionym okresie istnienia diecezji częstochowskiej wielkość jej terytorium nie uległa zasadniczym zmianom. Miały jedynie miejsce niewielkie przesunięcia graniczne¹⁵.

W 1925 r. nowa diecezja częstochowska (podobnie zresztą jak i w całym późniejszym okresie swego istnienia) graniczyła z ośmioma diecezjami. Od strony północnej linia graniczna przebiegała z diecezją włocławską i diecezją łódzką, od strony wschodniej z diecezjami sandomierską i kielecką oraz z archidiecezją krakowską, zaś od strony po-

¹³ Tamże, s. 358.

¹⁴ Wyjątkową rolę Częstochowy w Kościele katolickim w Polsce wyznaczała Jasna Góra, jako miejsce pielgrzymkowe znane w całej Polsce od kilku stuleci, szczególnie zaś w czasie rozbiorów. Dla dodania większego splendoru nabożeństwu odprawianym na Jasnej Górze, położonej na krańcach diecezji włocławskiej, został utworzony w Częstochowie oficjałat, a oficjał ks. biskup Władysław Krynicki zamieszkał na stałe w Częstochowie jako proboszcz parafii św. Zygmunta.

¹⁵ W 1926 r. proboszczowie parafii Niwka otrzymali jurysdykcję nad mieszkańcami miejscowości Jezor w archidiecezji krakowskiej; w 1930 r. z parafii Niegowonice w diec. częstochowskiej wyłączono 2 wioski — Młyny i Skałbania do parafii Chechło w diec. kieleckiej; w 1951 r. do paraf. Wola Krzysztoporska przyłączono wioski — Krężna i Kolonia Krężna z parafii Milejów w diec. łódzkiej. Wszystkie powyższe zmiany nastąpiły na skutek umów pomiędzy ordynariuszami zainteresowanych diecezji.

łudniowo-zachodniej z diecezjami katowicką i wrocławską (od 1945 r. z diecezją opolską na tym odcinku) oraz z archidiecezją poznańską. Długość wszystkich granic diecezji wynosi ok. 560 km. Najdłuższy odcinek graniczny posiada z diecezją łódzką, a najkrótszy z archidiecezją krakowską.

Do 1925 r. tereny późniejszej diecezji częstochowskiej należały do dwóch diecezji. Południowa część diecezji częstochowskiej należała do diecezji kieleckiej, a północna, pod względem terytorialnym znacznie większa, do diecezji wrocławskiej. Również na terenie przyjętym z diecezji wrocławskiej mieszkało więcej wiernych. Natomiast pod względem przemysłowym lepiej była rozwinięta część przejęta z diecezji kieleckiej. Przed tą częścią, obejmującą prawie całe Zagłębie Dąbrowskie, istniały perspektywy dalszego rozwoju. Zaś z diecezji wrocławskiej nowa diecezja otrzymała tereny typowo rolnicze. Odłączona część z diecezji wrocławskiej była wówczas podzielona na 11 dekanatów i 126 parafii. W ten sposób diecezja wrocławska utraciła na rzecz nowej diecezji prawie jedną trzecią część posiadanych dotychczas parafii i dekanatów, bowiem przed podziałem liczyła ona 390 parafii podzielonych na 39 dekanatów¹⁶. Dekanaty i parafie przekazane diecezji częstochowskiej leżały w Ziemi Wieluńskiej, w Okręgu Częstochowskim oraz w Ziemi Radomszczańskiej. Wymieniając od strony południowej czyli od Częstochowy w kierunku północnym na tym terenie były następujące dekanaty: częstochowski (12 parafii), kłobucki (15 parafii), mstowski (6 parafii), brzeźnicki (13 parafii), gidelski (12 parafii, gdyż parafia Koniecpol została włączona do diecezji kieleckiej), radomszczański (13 parafii), gorzkowicki (9 parafii), bolesławiecki (10 parafii), praszkowski (10 parafii), wieluński (14 parafii), wieruszowski (11 parafii) oraz parafia Grzymalina Wola z dekanatu bełchatowskiego. Na tych terenach przejętych z diecezji wrocławskiej pracowało wówczas 169 kapłanów, a liczba wiernych wynosiła 556.310¹⁷. Według państwowego podziału administracyjnego tereny przejęte z diecezji wrocławskiej leżały w granicach powiatów: wieluńskiego, radomszczańskiego, piotrkowskiego i częstochowskiego (obecnie na terenie powiatów: wieruszowskiego, wieluńskiego, pajęczańskiego, piotrkowskiego, radomszczańskiego, kłobuckiego, częstochowskiego i częstochowskiego miejskiego oraz dwie parafie — Czajków i Kraszewice — w pow. ostrzeszowskim).

¹⁶ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Wladislaviensis seu Calisiensis pro anno Domini 1925* wymienia 125 parafii, ale w dniu 21 czerwca 1925 r. biskup wrocławski Zdzitowiecki erygował parafię św. Rocha w Częstochowie.

¹⁷ Wg danych zaczerpniętych z *Catalogus... dioecesis Wladislaviensis* z 1925 r. oraz ze sprawozdania biskupa Kubiny do Rzymu o stanie diecezji z 1928 r. — AKDCz — Relacje do Rzymu z 1928 r.

Z terytorium diecezji kieleckiej wydzielono do diecezji częstochowskiej jej południowo-zachodnie tereny, które jeszcze w 1917 r. stanowiły jeden wielki dekanat będziński, ale w czasie oddzielenia ich do nowej diecezji były tam już 4 dekanaty, które powstały na skutek podziału dekanatu będzińskiego przeprowadzonego przez biskupa kieleckiego Augustyna Łosińskiego. W ten sposób przeszły do nowej diecezji oprócz macierzystego dekanatu będzińskiego również trzy dekanaty wydzielone z niego w 1918 r., a mianowicie sączowski, zawierciański i żarecki. Z większych miast na tym terenie należy wymienić następujące: Sosnowiec, Czeladź, Będzin, Siewierz, Dąbrowa Górnicza, Zawiercie, Myszków i Żarki. Stan liczebny parafii w wyżej wymienionych dekanatach przedstawiał się następująco — dekanat będziński 18 parafii, dekanat zawierciański 15 parafii, dekanat żarecki 8 parafii i dekanat sączowski 7 parafii. Łącznie przeto biskup kielecki Augustyn Łosiński przekazał diecezji częstochowskiej w czterech dekanatach 48 parafii¹⁸, 88 kapłanów pracujących w duszpasterstwie parafialnym oraz zatrudnionych na stanowiskach prefektów w szkołach średnich i powszechnych oraz 320.727 wiernych¹⁹. Wśród dekanatów największym był dekanat będziński, który liczył 18 parafii, 188.139 wiernych oraz 49 kapłanów pracujących na jego terenie²⁰. Według administracji państwowej tereny te znajdowały się w granicach powiatów będzińskiego i częstochowskiego. Ponieważ były to tereny szybko rozwijającego się przemysłu szczególnie węglowego i hutniczego, więc i stan liczebny wiernych wzrastał tutaj bardzo szybko²¹. Obecnie na tym terenie są następujące powiaty: będziński, Sosnowiec-Miasto, zawierciański, myszkowski oraz część pow. częstochowskiego i cz. pow. Tarnowskie Góry.

W pierwszej fazie swego istnienia diecezja częstochowska liczyła 174 parafie, które podzielone były na 15 dekanatów. Liczba parafii należących do poszczególnych dekanatów nie była jednakowa. Najwięcej w skali diecezjalnej liczył dekanat będziński (18 parafii), a najmniejszy

¹⁸ W „części kieleckiej” diecezji częstochowskiej było 48 parafii, a nie jak podaje się za *Elenchus venerabilis cleri saecularis ac regularis dioecesis Kielcensis pro anno Domini 1925* liczbę 45 parafii. *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1968*, s. 17). Nieścisłość ta powstała prawdopodobnie dlatego, że wspomniany *Elenchus* podał 3 kanonicznie erygowane parafie: Wojkowice Komorne (18 VI 1910), Łągisza (6 X 1924) i Porąbka (9 X 1924) jako *ecclesiae filialis* pod liczbą macierzystych parafii. W diecezji częstochowskiej od początku te parafie były uważane za pełnoprawne parafie, o czym świadczą sprawozdania o stanie diecezji z lat 1931 i 1932, które podają liczbę parafii w diecezji 176, co po odjęciu 126 parafii z „części włocławskiej” i 2 parafii utworzonych przez biskupa Kubinę daje liczbę 48 parafii. Nadto ks. J. Wiśniewski traktował te placówki na równi z innymi parafiami. Wreszcie żaden z biskupów częstochowskich nie erygował tych parafii. W ten sposób diecezja w chwili jej erekcji liczyła 174 parafii.

¹⁹ Wg danych zaczerpniętych z *Elenchus... dioecesis Kielcensis... 1925*.

²⁰ Tamże, s. 54.

²¹ M. Kantor — Mirski, dz. cyt.; M. Grabania, dz. cyt.

dekanat mstowski posiadał tylko 6 parafii. Przeciętnie w dekanatach było 10—12 parafii. Zróżnicowane były również parafie ze względu na ilość należących do nich wiernych. Największa w diecezji parafia św. Stanisława BM w Czeladzi liczyła ponad 32.000 wiernych, podczas gdy w kilku parafiach Ziemi Wieluńskiej liczba parafian nie przekraczała 1.000 wiernych²². W jednej i w drugiej części diecezji istniały parafie sięgające swymi początkami okresu powstania sieci parafialnej w Polsce²³. Więcej jednakże parafii powstałych w tym okresie znajdowało się w części przejętej z diecezji włocławskiej, a parafia św. Wojciecha w Rudzie k. Wielunia była najstarszą w diecezji częstochowskiej²⁴. Ale i na terenie przejętym z diecezji kieleckiej były także parafie, które powstały w okresie średniowiecznym np. Siewierz, Sączów, Siemonia, Będzin, Czeladź, Grodziec i inne²⁵.

W nowej diecezji, powstałej z części dwóch istniejących na tym terenie diecezji, zaistniały pewne rozbieżności w pracy duszpasterskiej, w formacji duchowieństwa diecezjalnego oraz w istniejącym podziale administracyjno-terytorialnym. Różnice te były spowodowane także specyficznymi dla obu części diecezji warunkami socjologicznymi. Przed władzą diecezjalną nowoutworzonej diecezji stało przeto już na początku jej istnienia trudne zadanie ujednoczenia pracy duszpasterskiej i organizacji kościelnej oraz wytworzenia wspólnego stylu życia diecezjalnego. Pilną sprawą w tym procesie unifikacji było przeprowadzenie zmian w istniejącej sieci parafialnej i dekanalnej. Powstające i szybko rozwijające się ośrodki przemysłowe wymagały tworzenia tam nowych placówek duszpasterskich, które zapewniłyby opiekę duchową tamtejszym wiernym. Biskup Teodor Kubina zdawał sobie sprawę z istniejących potrzeb w tym względzie, jak to zresztą wynika z późniejszego jego listu pasterskiego w sprawie parafii i życia parafialnego. W pierwszych latach swej działalności biskup Kubina nie mógł zadośćuczynić tej naglącej potrzebie w diecezji, szczególnie ze względu na brak kapłanów oraz trudną sytuację ekonomiczną, jaka w tym okresie miała miejsce. Z tych powodów w pierwszym etapie swej działalności w die-

²² Były to m. in. parafie Chróscin i Radostów.

²³ Szczegółowo to zagadnienie omawiają m. in. W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962; S. Zachorowski, *Początki parafii polskich*, W: *Studia historyczne* wydane ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego, Kraków 1908, s. 277—297.

²⁴ Parafia ta należy do najstarszych w Polsce, a w diecezji częstochowskiej jest najstarszą. Początkami swymi sięga pierwszej połowy XII w. Już w XII wieku była siedzibą archidiacona rudzkiego, a przy kościele istniała kapituła kolegiacka — *Liber beneficiorum* J. Laszi, wyd. J. Łukowski, Gniezno 1880, t. II, s. 110—112; W. Przygodzki, *Z przeszłości Wielunia*, Częstochowa 1929, s. 27; W. Patykiewicz, *Z przeszłości Ziemi Rudzkiej*, „Czest. Wiad. Diec.”, 35 (1961), s. 117—118; tenże, *Archidiaconat wieluński*, „Wiad. Diec.”, 24—31 (1957), s. 389—390.

²⁵ W. Patykiewicz, *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, s. 67—73.

cezi jako główne zadanie postawił sobie „budowanie Kościoła żywego około Jasnej Góry”²⁶.

DZIAŁALNOŚĆ BISKUPA TEODORA KUBINY (1925—1951)

Pierwszy biskup częstochowski Teodor Kubina został mianowany na to stanowisko przez pap. Piusa XI bullą z dnia 14 grudnia 1925 r., a rządy w diecezji objął w dniu 2 lutego 1926 r.²⁷. Diecezja częstochowska podzielona była wówczas na 15 dekanatów, w skład których wchodziły 174 parafie²⁸. Biskup Kubina od początku swej działalności w diecezji zdawał sobie sprawę, że dla właściwego zorganizowania życia religijnego konieczną rzeczą było przeprowadzenie odpowiednich zmian administracyjno-terytorialnych. Wspomniany *List pasterski o parafiach i życiu parafialnym* biskupa Kubiny z dnia 2 lutego 1938 r. jest teoretycznym uzasadnieniem jego szerokiej działalności administracyjno-terytorialnej w diecezji. Oprócz wytycznych na dalsze lata jego pracy w diecezji podał biskup Kubina w tym liście także przyczyny, dlaczego od czasu objęcia diecezji częstochowskiej do ukazania się tego listu nie uczynił wszystkiego w zakresie należytego zorganizowania diecezji pod względem administracyjnym. Ze względu na fakt, że cała działalność administracyjno-terytorialna biskupa Kubiny ma w tym liście teoretyczne podstawy wydaje się słuszną rzeczą przytoczyć na tym miejscu przynajmniej najważniejsze myśli tego pisma. „Bez dobrze zorganizowanych, dobrze prowadzonych i dobrze działających parafii — pisał biskup Kubina — ani diecezja ani sam Kościół św. nie mogą spełniać swego posłannictwa... Wszak jak diecezja, tak i Kościół św. nie istnieją i nie działają poza parafiami, ale istnieją i działają w parafiach i poprzez parafie... Parafia jest wielką i świętą rzeczą, albowiem jest ona nie tylko, jakby to się zdawać mogło, drobną, bardzo drobną częścią Kościoła powszechnego, ale jest poniekąd całym Kościołem świętym... Parafia jest Ciałem Chrystusowym, „małym” Ciałem Chrystusowym, myśmy zaś członkami tego Ciała... Katolik, który odsuwa się od czynnego udziału w życiu parafii, nie jest naprawdę, jak powinien być, żywym członkiem Ciała Chrystusowego, a tym samym nie przyczynia się do odnowienia świata, tak bardzo dziś potrzebnego”²⁹.

Druga część rozważań Biskupa Kubiny na temat parafii i życia parafialnego dotyczyła sytuacji parafii w diecezji częstochowskiej w okresie jego dotychczasowej działalności oraz podawała wytyczne na przysz-

²⁶ T. Kubina bp, *Pierwszy list pasterski*, W: *W podniosłych chwilach i doniosłych sprawach*, t. I. *Przemówienia okolicznościowe*, Częstochowa 1931, s. 12.

²⁷ J. Wolny, *Kubina Teodor Filip*, „PSB” XVI/1, s. 28—30.

²⁸ Taka liczba parafii była przejęta z diecezji wrocławskiej i kieleckiej, ale istniała konieczność tworzenia nowych parafii.

²⁹ T. Kubina bp, *List pasterski o parafiach*, s. 37—39.

łość. Zagadnienie właściwego rozmieszczenia placówek parafialnych w diecezji uważał biskup Kubina za bardzo ważne w swojej działalności biskupiej. Podstawowym warunkiem właściwej organizacji i działalności parafii było odpowiednie i dokładne ich określenie, tak co do ilości wiernych, jak i co do terytorium, na którym miały prowadzić swoją działalność duszpasterską. Diecezja częstochowska liczyła w 1938 r. ponad 1.200.000 wiernych, a posiadała tylko 181 parafii. W takiej sytuacji wiele parafii było zbyt dużych tak pod względem ilości wiernych, jak i ze względu na obszar przez te placówki zajmowany. Wypełnianie obowiązków duszpasterskich przez kapłanów pracujących w takich placówkach duszpasterskich, a także wypełnianie praktyk religijnych przez wiernych mieszkających na terenie tych olbrzymich parafii napotykało na wiele trudności. W tych rozległych parafiach nawet proboszcz nie mógł znać wszystkich swoich parafian, a także wierni częstokroć nawet nie znali swego proboszcza czy innych duszpasterzy, nie mówiąc już o wypełnianiu podstawowych praktyk religijnych.

W procesie nowego formowania sieci parafialnej w diecezji biskup Kubina chciał w diecezji częstochowskiej stosować najnowsze wówczas metody w tej dziedzinie zalecane przez znawców tej problematyki³⁰. Zaś teoretycy życia parafialnego, na których wzorował się pierwszy biskup częstochowski, twierdzili, że parafia, aby mogła właściwie wypełniać swoje zadania nie powinna liczyć mniej niż 2.000 wiernych oraz nie przekraczać liczby 6.000 wiernych. W miastach i osiedlach placówki duszpasterskie powinny liczyć ok. 6.000 wiernych, a w każdym razie w parafii nie powinno być więcej niż 10.000 wiernych. W środowiskach wiejskich, wobec faktu, że ludność mieszkała tam w dużych przestrzeniach, liczba wiernych powinna być jeszcze mniejsza. Niestety w diecezji częstochowskiej do takiego stanu było bardzo daleko, a zróżnicowanie parafii ze względu na ilość wiernych było bardzo duże. Kilkaście parafii w diecezji przekraczało znacznie liczbę 20.000 wiernych, a także znajdowało się wiele wiosek oddalonych od kościołów parafialnych o ponad 7 km drogi, co powodowało, że ci wierni nie brali żywego udziału w życiu religijnym swoich parafii. Tę trudną i niewłaściwą sytuację w diecezji chciał biskup Kubina zmienić. Na przeszkodzie jednakże w przeprowadzeniu reorganizacji sieci parafialnej w pierwszych latach istnienia diecezji stanął brak kapłanów — duszpasterzy, którym można byłoby powierzyć pracę duszpasterską w nowych parafiach. Dopiero po kilku latach liczba kapłanów diecezjalnych zaczęła ustawicznie

³⁰ W tej dziedzinie opierał się na wskazówkach profesora teologii pastoralnej na uniwersytecie we Wiedniu ks. Swobody, zawartych w dziele *Praca duszpasterska w wielkich miastach*. To źródło wskazał bp Kubina w swojej odezwie podanej w „Wiad. Diec.”, 11 (1936), s. 58.

wzrastać, a własne Seminarium Duchowne w Krakowie zapewniało stały dopływ duszpasterzy do diecezji. Kiedy liczba duszpasterzy była wystarczająco duża, co miało miejsce po upływie prawie 10 lat istnienia diecezji, mógł biskup przystąpić do realizowania swoich planów tworzenia nowych placówek duszpasterskich.

W 1935 r. rozpoczął biskup Kubina intensywną akcję na rzecz tworzenia nowych placówek duszpasterskich. W rozporządzeniu skierowanym do duchowieństwa całej diecezji określił wielkość parafii pod względem ilości wiernych³¹. W miastach według tego rozporządzenia parafie nie powinny liczyć więcej aniżeli 10.000 wiernych, a w środowiskach wiejskich ze względu na dalekie odległości liczba wiernych w parafiach nie powinna przekraczać stanu 5.000 wiernych. Jednakże i w takich okolicznościach, kiedy liczba wiernych była mniejsza od ilości wiernych określonej wyżej, należało także tworzyć nowe placówki duszpasterskie, o ile zaistniały inne sprzyjające takiej działalności warunki. Najmniejsza ilość wiernych wymagana do powołania do życia nowej placówki duszpasterskiej nie powinna być niższa aniżeli 2.000 wiernych, ponieważ przy mniejszej ilości wiernych byłoby bardzo trudną rzeczą prowadzić pracę duszpasterską ze względu na ciężką sytuację materialną. Wyjątki wszakże i tutaj były możliwe, a przykłady z terenu diecezji częstochowskiej były najlepszym tego potwierdzeniem. W tych ostatnich okolicznościach powołanie nowej placówki duszpasterskiej uzależnione było od specjalnych zobowiązań miejscowych wiernych.

Realizacja rozporządzeń biskupa Kubiny w sprawie reorganizacji sieci parafialnej napotkała na wiele trudności, o istnieniu których biskup już wcześniej wiedział i z którymi musiał się liczyć w przeprowadzaniu dalszych zmian administracyjno-terytorialnych. Niektórzy bowiem proboszczowie, a czasem i wierni, wyrażali zaniepokojenie, czy na skutek utworzenia nowej parafii istniejące dotychczas dawne i znane parafie nie poniosą zbyt dużych strat. Duże znaczenie w usiłowaniach pozostania przy niezmienionej sieci parafialnej odgrywało przywiązanie wiernych do dawnych ośrodków życia religijnego i związane z tym trudności w przejściu do nowych, nie posiadających jeszcze tradycji religijnej, ośrodków życia parafialnego. Ale tego rodzaju niepokoje występowały tylko u ludzi starszych, natomiast ludzie młodszy nie podzielali już tych obaw i wyrażali zgodę na tworzenie nowych placówek duszpasterskich. Z czasem ustępowały także zastrzeżenia ludzi starszych, a przy nowych ośrodkach życia religijnego wytwarzała się tradycja religijna i przyzwyczajanie wiernych, podobnie jak do dawnych parafii.

³¹ Autorowi nie udało się odnaleźć tego rozporządzenia do duchowieństwa, a wiadomo mu o jego istnieniu jedynie na podstawie listu pasterskiego o parafiach i protokołu z zebrania duchowieństwa w Sosnowcu w 1936 r. — AKDCz — dekanat będziński z dnia 28 sierpnia 1936 r.

Zdawał sobie również biskup Kubina sprawę z faktu, że utworzenie nowej placówki duszpasterskiej związane było z pewnymi obciążeniami finansowymi wiernych, którzy należeli do takiej placówki. W tej sytuacji wskazywał biskup, że koszty przeznaczone na nową parafię nigdy nie będą przekraczać możliwości finansowych wiernych, a szlachetny cel złożonej ofiary winien rekompensować okresowe trudności materialne. Wreszcie nie małą przeszkodą w organizowaniu nowych parafii były właśnie istniejące zwłaszcza w środowiskach wiejskich pomiędzy mieszkańcami poszczególnych wiosek co do lokalizacji ośrodków nowych placówek duszpasterskich. Nawoływał biskup do zaprzestania tego rodzaju nieporozumień i tworzenia nowych parafii tam, gdzie wymagała tego konieczność. Utworzenie nowych placówek duszpasterskich było tak wzniosłym celem, że wszystkie wymienione trudności powinny ustąpić. Nadto zapewniał autor listu o parafiach, że przy tworzeniu nowych parafii i innych placówek duszpasterskich pragnie uwzględnić wszystkie postulaty wiernych.

Właściwe funkcjonowanie placówek parafialnych i im podobnych uzależnione było w dużej mierze od dobrze zorganizowanej sieci dekanalnej w diecezji. Obok kwestii tworzenia nowych parafii biskup Kubina w *Liście pasterskim o parafiach i życiu parafialnym* podawał uwagi na temat dalszego ich funkcjonowania oraz ich organizowania w zespoły dekanalne³².

W działalności administracyjno-terytorialnej biskupa Kubiny można wyróżnić trzy okresy. Każdy z tych okresów charakteryzuje się odmiennymi rezultatami tej działalności oraz innymi okolicznościami towarzyszącymi tworzeniu nowych parafii.

Pierwszy okres obejmował prawie całe pierwsze 10-letnie rządy biskupa Kubiny, a więc od lutego 1926 r. do września 1935 r. W tym czasie powstały jedynie dwie nowe parafie, a mianowicie w Radoszewicach (24 VIII 1927) i w Ługach (12 VIII 1930). Powstały one głównie dzięki staraniom miejscowych wiernych i duszpasterzy parafii macierzystych. U podstaw takiego stanu leżał dotkliwy brak kapłanów w pierwszych latach diecezji częstochowskiej oraz trudności natury ekonomicznej miejscowej ludności³³.

Bardziej ożywioną działalność administracyjno-terytorialną prowadził biskup Kubina w drugim okresie obejmującym następne dziesięciolecie jego rządów, a mianowicie okres od października 1935 r. do koń-

³² T. Kubina bp, *List pasterski o parafiach i życiu parafialnym*, s. 40.

³³ Seminarium Duchowne diecezji częstochowskiej istniało od dnia 2 października 1926 r. Studia odbywali klerycy na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a mieszkali w klasztorze OO. Bernardynów pod Wawelem. W pierwszym roku studia rozpoczęło 32 kleryków. Własny gmach seminaryjny został oddany do użytku w dniu 6 października 1930 r.

ca 1946 r. W tym okresie utworzył najwięcej nowych placówek duszpasterskich. Charakterystycznym nadto rysem tej działalności było organizowanie nowych placówek duszpasterskich w formie ekspozytur. Erygowanie placówek duszpasterskich w takiej formie opierał pierwszy biskup częstochowski na wzorach zaczerpniętych z analogicznej działalności Kościoła katolickiego na Śląsku. Ekspozytury powstawały wówczas przeważnie w okręgu częstochowskim, sosnowieckim, i radomszczańskim. Rozpoczęta w latach przedwojennych akcja tworzenia nowych placówek duszpasterskich w diecezji i mająca realne perspektywy dalszego rozwoju została zahamowana z powodu wybuchu II wojny światowej. Ale i w okresie trwania działań wojennych powstało kilka nowych placówek duszpasterskich. Główną przyczyną erygowania placówek duszpasterskich w tym okresie był fakt, że niektóre parafie zostały podzielone granicami niemieckiej administracji państwowej, a przejście do kościołów parafialnych przez granice było związane z dużym niebezpieczeństwem. Dlatego też w częściach oddzielonych od macierzystych parafii tworzył biskup Kubina filie lub wikarie wieczyste, a także ekspozytury. Ale w tym okresie diecezja poniosła największe straty w stanie liczbowym parafii. Bowiem w dniu 6 października 1941 r. prawie wszyscy księża pracujący w części diecezji częstochowskiej należącej do Kraju Warty (Warthegau) zostali aresztowani, a potem wywiezieni do obozu w Dachau. Od tego dnia zostały zamknięte wszystkie kościoły parafialne. W miejsce istniejących tutaj dawniej 62 parafii Niemcy pozostawili tylko jedną parafię w Rudzie k. Wielunia, a 61 parafii zostało zniesionych i biskup Kubina nie mógł zmienić takiego stanu³⁴. Po zakończeniu działań wojennych sieć parafialna na tym terenie została w krótkim czasie przywrócona do dawnego stanu, mimo że wystąpił ponownie brak kapłanów w diecezji, gdyż duża część kapłanów została zamordowana podczas wojny. Okres ten został zakończony wielką reorganizacją sieci dekanalnej i parafialnej przeprowadzoną na pierwszym po zakończeniu II wojny światowej zebraniu konsultorów diecezjalnych i dziekanów odbytym pod przewodnictwem biskupa Kubiny w Kurii Diecezjalnej w Częstochowie w dniu 30 stycznia 1946 r. Postanowiono wtedy nadać prawa pełnoprawnych parafii 16 ekspozyturom i utworzyć 3 nowe ekspozytury³⁵.

W okresie przed wybuchem II wojny światowej powstały w drugim dziesięcioleciu rządów biskupa Kubiny następujące parafie: Łubnice

³⁴ Sytuację religijną w diecezji częstochowskiej w Kraju Warty opisał jeden z kapłanów pracujących w Rudzie w okresie — ks. Józef Kubica w artykule *Dzieje pracy duszpasterskiej pod okupacją niemiecką od 18. 10. 1941 do 18. 1. 1945 r.*, „Wiad. Diec.”, 24—31 (1957), s. 162—172. Drugim kapłanem pracującym w tej części diecezji był ks. Józef Pruchnicki.

³⁵ „Wiad. Diec.”, 16 (1946), s. 14.

(25 X 1935), św. Antoniego Pad. w Częstochowie (23 XI 1936), Czeladź-Piaski (24 I 1937), Stobiecko Miejskie (18 V 1937), Kietlin (2 VII 1937), św. Jakuba w Częstochowie (28 VII 1937), Matki Boskiej Szkaplerznej w Sosnowcu (22 XII 1937), Galewice (7 I 1938), św. Barbary w Będzinie (1 IX 1938), Lubojna (21 VIII 1939) i Niechcice (24 VIII 1939). Równocześnie powstały następujące ekspozytury: Kazimierz Górniczy (Niemce — 21 X 1935), Galewice (24 X 1935), Parzniewice (16 III 1936), Stobiecko Miejskie (4 VI 1937), Opatów (24 VI 1937), Strzałków (24 VI 1937), Szynkielów (24 VI 1937), Płoszów (2 VII 1937), Chrystusa Króla w Dąbrowie Górniczej (6 VII 1937), św. Józefa w Dąbrowie Górniczej (6 VI 1937), Dźbów (14 VII 1937), Strzelce Wielkie (30 VII 1937), Psary (3 VIII 1937), Gnaszyn (3 IX 1937), Wrzosowa (6 XI 1937), Klimontów (2 III 1938), Najśw. Serca Jezusa w Radomsku (21 VII 1938), św. Andrzeja Boboli w Sosnowcu (18 VIII 1938) i św. Marii Magdaleny w Radomsku (1 VIII 1939).

W czasie wojny nie powstała ani jedna pełnoprawna parafia. Erygował natomiast biskup Kubina następujące ekspozytury. Najśw. Serca Jezusa w Częstochowie (21 IX 1939), Wręczyca (8 X 1940), Kotowice (9 X 1940), Opatrzności Bożej w Częstochowie (26 X 1940), Kiedrzyn (26 X 1940), Przerąb (1 X 1941), Poraj (1 X 1942), św. Piotra i Pawła w Częstochowie (1 VIII 1944). Powstały wówczas także 4 filie: Żarki-Letnisko (27 XI 1940), Popów (7 III 1941), Łysiny (15 X 1941), Prusicko (24 XII 1942). Wreszcie utworzył biskup także 3 wikarie wiecyste: Kamyk (4 XII 1940), Wręczyca (30 IV 1941) i Góra Włodowska (1942)³⁶.

Po zakończeniu wojny na zebraniu konsultorów i dziekanów w dniu 30 stycznia 1946 r. postanowiono nadać prawa parafialne następującym ekspozyturom: Najśw. Serca Jezusa w Częstochowie, Kiedrzyn, Gnaszyn, Dźbów, Klimontów, św. Andrzeja Boboli w Sosnowcu, Niechcice, Parzniewice, Opatów, Lubojna, św. Marii Magdaleny w Radomsku, Najświętszego Serca Jezusa w Radomsku, św. Józefa w Dąbrowie Górniczej, Strzałków, Szynkielów i Wrzosowa. Trzy nowe ekspozytury postanowiono powołać w miejscowościach: Łysiny, Wola Krzysztoporska

³⁶ O sytuacji religijnej w diecezji częstochowskiej podczas wojny mówił biskup Kubina na zebraniu w dniu 30 stycznia 1946 r. „niemiecki okupant celowo, dążąc do wynarodowienia naszego narodu, sądził, że najskuteczniej urzeczywistni ten zbrodniczy zamiar, jeśli uda mu się pozbawić go (naród) jego wiary świętej, zniszczyć jego kościelną organizację i jego kościelne życie. W tym celu rozbił naszą diecezję na trzy części, tworząc między nimi nieprzekraczalne nawet dla biskupa granice, spodziewając się, że w ten sposób rozerwie żywotną łączność, jaka w diecezji powinna istnieć między biskupem i duchowieństwem i wiernymi i tym samym sparaliżuje nasze życie religijne. Nie udało mu się to atoli. Dzięki bohaterskiej postawie duchowieństwa oraz wiernego naszego narodu katolickiego mimo dzielących nas granic pozostaliśmy złączeni w jednej rodzinie diecezjalnej i zdołaliśmy podtrzymać nasze życie kościelne” — „Wiad. Diec.”, 16 (1946), s. 10—12.

i Przerąb. Wśród ostatnich w tym samym dniu erygowane zostały ekspozytury w Woli Krzysztoporskiej i w Łysinach. Realizacja pozostałych planów nastąpiła w późniejszych latach rządów biskupa Kubiny oraz za czasów jego następcy³⁷.

Trzeci okres działalności biskupa Kubiny obejmował lata 1947—1951. Po przeprowadzeniu gruntownej reorganizacji sieci parafialnej w 1946 r. w tym okresie nastąpił okres stagnacji. Powstało wówczas zaledwie kilka nowych placówek duszpasterskich. W okresie 5 ostatnich lat życia biskup Kubina utworzył jedynie 4 nowe parafie — św. Piotra i Pawła w Częstochowie (2 V 1947), Przerąb (2 XI 1947), Poraj (27 VI 1950) i Opatrzności Bożej w Częstochowie (22 X 1950) oraz 2 ekspozytury — Żarki-Letnisko (30 IV 1948) i Strzelce Małe (5 VIII 1949).

W chwili śmierci biskupa Kubiny diecezja częstochowska liczyła 191 parafii i 24 ekspozytury. Zaś działalność administracyjno-terytorialna tego biskupa sprowadza się do erygowania 17 parafii, 31 ekspozytur, 4 filii i 3 wikarii wieczystych. Kilka placówek duszpasterskich (filii i wikarii wieczystych) po zakończeniu II wojny światowej na skutek braku kapłanów zostało zniesionych przez biskupa Kubinę³⁸.

Biskup Kubina tworzył placówki duszpasterskie w niejednolitej formie. Jak to widać z wyżej podanego zestawienia jego działalności administracyjno-terytorialnej najwięcej tworzył ekspozytur. W większości wypadków sam erygował nowe placówki duszpasterskie, ale w pięciu wypadkach powołanie nowych ekspozytur zlecił swemu wikariuszowi generalnemu biskupowi pomocniczemu w Częstochowie Antoniemu Zimniakowi³⁹.

W związku z licznymi ekspozyturami utworzonymi przez biskupa Kubinę w diecezji częstochowskiej powstały pewne sporne kwestie jeszcze za życia tego biskupa odnośnie stosunku tych placówek duszpasterskich do macierzystych parafii. Jednocześnie powstaje pytanie, dlaczego pierwszy biskup częstochowski tworzył ekspozytury, skoro nie istniały przeszkody, ażeby tworzyć pełnoprawne parafie. Stanowisko prawne ekspozytur określały dekrety erekcyjne dla poszczególnych tego rodzaju placówek. Zaznaczał w nich biskup, że ekspozyt ma wszystkie prawa i obowiązki proboszczowskie, a więc prawo błogosławienia związków małżeńskich, udzielania chrztu, odprawiania pogrzebów, odbywania kołеды i innych czynności w myśl kan. 462 KPK. Nie używa jedynie tytułu proboszcza, ale ekspozyta. Koszty utrzymania kaplicy (kościół), mieszkania dla księdza, paramentów i innych utensyliów kościelnych,

³⁷ Tamże, s. 14.

³⁸ Po wojnie zostały zniesione następujące placówki: Góra Włodowska, Koto-wice, Popów i Prusicko.

³⁹ Były to ekspozytury: Dźbów, Strzelce Wielkie, Psary, Wrzosowa, Najśw. Serca Jezusa w Radomsku.

służby kościelnej oraz cmentarza grzebalnego ponosili mieszkańcy nowych placówek duszpasterskich. Ksiądz-ekspozyt zobowiązany był do prowadzenia księgi aktów stanu cywilnego. Taki był stan prawny ekspozytur⁴⁰. Jednakże w dekreście erekcyjnym nie był wyjaśniony należyte stosunek ekspozytur do macierzystych parafii i na tym tle zrodziły się pewne wątpliwości. Na zapytanie w tej materii przedstawione w piśmie ks. dra Władysława Pająka z dnia 12 września 1943 r. udzieliła Kuria Diecezjalna w Częstochowie odpowiedzi pismem z dnia 7 października 1943 r. W świetle tej odpowiedzi ekspozyt „posiada prawa i obowiązki proboszcza (vicarius perpetuus ad n. c. 451 § 2, 2, a więc zgodnie z decyzją S. C. Conc. z dnia 20 marca 1932 r. p. 436—438) obowiązany odprawić Mszę św. za parafian we wszystkie niedziele, festa de praecepto i festa supressa. Ekspozytura kanonicznie erygowana posiadała wszystkie istotne cechy prawdziwej parafii, jak określone terytorium z pewną określoną liczbą wiernych, swój kościół i swego duszpasterza wyposażonego w prawa i obowiązki proboszczowskie. Istnienie zaś i nazwa ekspozytury nie odnosi się do istotnej i składowej części parafii (macierzystej), ale jest to raczej wyjście prawne dające możliwość ordynariuszowi, by w razie zachodzącej potrzeby bez jakiegokolwiek uciekania się do Stolicy Apostolskiej mógł dokonywać odpowiednich przemian.”⁴¹ W ten sposób ekspozytura pozostała całkowicie niezależna od macierzystej parafii, a utworzona była w tym celu, aby biskup miał większą swobodę w dokonywaniu zmian jej duszpasterzy.

Biskup Kubina tworzył także nowe placówki duszpasterskie jako filie czyli takie jednostki administracji kościelnej, które uzależnione były od macierzystych parafii poprzez prawną przynależność do nich. Jedynie nabożeństwa były odprawiane w kaplicach w tych miejscowościach i to na ogół przez kapłanów pracujących w macierzystych parafiach, chociaż były wypadki, że przy filiach mieszkał specjalny duszpasterz. Podobny stan prawny posiadały placówki duszpasterskie zwane wikariami wieczystymi, które były uzależnione od macierzystych i faktycznie były ich częścią składową.

Reasumując działalność biskupa Teodora Kubiny w kierunku rozwoju sieci parafialnej w diecezji należy stwierdzić, że w różnych okresach jego rządów występowała ona z różnym natężeniem. Pierwsze dziesięciolecie było okresem organizowania diecezji jako całości, a więc urzędów diecezjalnych, seminarium duchownego, sądu biskupiego itp. Nadto na przeszkodzie w procesie tworzenia nowych parafii stał dotkli-

⁴⁰ Stan prawny ekspozytury podano na podstawie dekretu erekcyjnego ekspozytury w Parzniewicach z dnia 16 marca 1936 r. Treść prawna innych dekretów erekcyjnych ekspozytur była identyczna.

⁴¹ AKDCz — dek. blachowieński z dnia 12 września 1943 r. i 7 października 1943 r.

wy brak duszpasterzy i dlatego w tym okresie powstały zaledwie 2 placówki parafialne. Ożywioną działalność w tej dziedzinie rozpoczął i prowadził biskup Kubina w drugim dziesięcioleciu swej działalności, a mianowicie w latach 1936—1946. W tym czasie powstawały nowe placówki duszpasterskie w formie ekspozytur oraz pełnoprawnych parafii. Wybuch II wojny światowej zahamował dalszą działalność biskupa Kubiny w tym kierunku, a nadto w tym okresie została całkowicie zniszczona sieć parafialna w części diecezji włączonej do Kraju Warty. Po zakończeniu wojny z trudem przywrócono przedwojenny stan liczbowy parafii na tym terenie. Wreszcie w trzecim okresie rządów pierwszego biskupa częstochowskiego nastąpiła pewna stagnacja w działalności administracyjno-terytorialnej spowodowana głównie brakiem kapłanów.

DZIAŁALNOŚĆ BISKUPA ZDZISŁAWA GOLIŃSKIEGO (1951—1963)

Drugi biskup częstochowski Zdzisław Goliński rozpoczął działalność w diecezji częstochowskiej w dniu 17 czerwca 1951 r. Systematyczną działalność administracyjno-terytorialną rozpoczął po trzech miesiącach swego pobytu w diecezji częstochowskiej. Szczególną potrzebę zorganizowania nowych placówek duszpasterskich widział na terenie Zagłębia Dąbrowskiego. Pismem z dnia 10 września 1951 r. powołał *Komisję erekcji i rozgraniczeń parafii w Zagłębiu Dąbrowskim*⁴². W skład tej Komisji weszli dziekani dekanatów zagłębiowskich, a mianowicie ks. Józef Sobczyński, dziekan będziński jako przewodniczący, ks. Czesław Drózdź, dziekan sosnowiecki i ks. dr Stanisław Ufniarski, dziekan dąbrowski. Zadaniem Komisji było dostarczenie biskupowi materiałów w celu nowego zorganizowania sieci parafialnej w okręgu Zagłębia Dąbrowskiego. Materiał został zebrany i przesłany biskupowi w październiku tegoż roku. Wykorzystany jednakże został dopiero w 1957 r. po uprzednim przeprowadzeniu lustracji tego terenu przez samego biskupa Golińskiego wraz z dziekanem sosnowieckim ks. Czesławem Drożdżem w dniu 3 lutego 1957 r.⁴³. Ale konieczność tworzenia nowych parafii istniała także w innych regionach diecezji i biskup zdawał sobie sprawę z takiego stanu diecezji.

Do 1957 r. biskup Goliński erygował 9 parafii i 5 ekspozytur. Były to następujące placówki duszpasterskie — parafie: Strzelce Małe (5 XI 1951), Wola Krzysztoporska (5 XI 1951), św. Józefa w Dąbrowie Górniczej (20 X 1952), Psary (17 I 1953), Kamyk (29 I 1955) Strzałków (28 VII 1955), Chrystusa Króla w Dąbrowie Górniczej (26 IX 1955), Wręczyca (15 I 1956) i Łysiny (6 X 1956) oraz ekspozytury: Prusicko (19 VII

⁴² AKDCz — dekanat będziński, s. 627.

⁴³ AKDCz — dek. sosnowiecki I z dnia 3 lutego 1957 r.

1952), Mirów (23 VIII 1952), Miłosierdzia Bożego w Częstochowie (8 XI 1952), Dworszowice Pakoszowe (9 II 1953) i Popów (20 IV 1953).

Szeroko zakrojona akcja tworzenia nowych placówek duszpasterskich przez biskupa Golińskiego rozpoczęła się od początku 1957 r. Sprzyjającą okolicznością dla tego rodzaju działalności była zmiana w stosunkach pomiędzy Kościołem katolickim a Państwem po październiku 1956 r. W tym czasie do utworzenia nowej placówki duszpasterskiej była wymagana zgoda administracyjnej władzy lokalnej (Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej) na mocy uzgodnionego między Rządem PRL a Episkopatem dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz. U. Nr 1 poz. 6 art. 2 z 1957 r.)⁴⁴. W konsekwencji przeto aktualnych potrzeb w tym kierunku w diecezji i w oparciu o wspomniany dekret tworzył biskup Goliński nowe parafie. W pierwszym rządzie należało zmienić stan prawny powołanych przez biskupa Kubinę placówek duszpasterskich w postaci ekspozytur i im podobnych. Ekspozytury wprawdzie faktycznie spełniały wszystkie zadania, jakie przysługiwały pełnoprawnym parafiom, ale *de iure* parafiami nie były⁴⁵. Większość tych placówek już w 1957 r. stała się pełnoprawnymi parafiami. Również te placówki, które sam biskup Goliński utworzył przed 1957 r. w formie ekspozytur zamienił na placówki parafialne. Oprócz tego powołał nowe parafie w tych miejscowościach, gdzie zaistniały ku temu odpowiednie warunki. W latach 1957—1960 biskup Goliński erygował 42 nowe parafie w diecezji. Po 1960 r. ten biskup nie utworzył już żadnej placówki duszpasterskiej⁴⁶.

W tym okresie powstały następujące parafie: św. Józefa w Sosnowcu (28 II 1957), Dworszowice Pakoszowe (4 III 1957), Dźbów (4 III 1957) Gnaszyn (4 III 1957), Kazimierz Górniczy (4 III 1957), Kiedrzyń (4 III 1957), Parzniewice (4 III 1957), Popów (4 III 1957), Klimontów (4 III 1957), św. Marii Magdaleny w Radomsku (4 III 1957), Najśw. Serca Jezusa w Radomsku (4 III 1957), św. Andrzeja Boboli w Sosnowcu (4 III 1957), Strzelce Wielkie (4 III 1957), Najśw. Serca Jezusa w Częstochowie (6 III 1957), św. Barbary w Dąbrowie Górniczej (23 III 1957),

⁴⁴ *Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów i dokumentów wg stanu na dzień 1 października 1960 r.*, Warszawa 1960, s. 54—55.

⁴⁵ Odmienny charakter ekspozytur od pełnoprawnych parafii podkreślały także dekrety erekcyjne ekspozytur w odróżnieniu od dekretów erekcyjnych parafii. W wypadku tworzenia ekspozytur tytuł aktu erekcyjnego brzmiał „Dekret utworzenia nowej placówki duszpasterskiej w ...”, podczas gdy w wypadku tworzenia pełnoprawnych parafii analogiczny tytuł brzmiał „Dekret o utworzeniu parafii pod wezwaniem św... w ...” lub „Dekret o utworzeniu samodzielnej parafii w ...” czy też „Dekret erekcji parafii w ...”.

⁴⁶ Wśród 51 parafii utworzonych przez bpa Golińskiego 29 zostało erygowanych z istniejących wówczas ekspozytur, a pozostałe powstały bezpośrednio jako parafie.

Szynkielów (1 IV 1957), Żarki-Letnisko (1 IV 1957), św. Jana Chrzciciela w Będzinie (7 V 1957), św. Stanisława Kostki w Częstochowie (7 V 1957), św. Judy Tadeusza w Częstochowie (7 V 1957), Matki Boskiej Zwycięskiej w Częstochowskiej (7 V 1957), Krasice (7 V 1957), Rogoźnik (7 V 1957, św. Jacka w Sosnowcu (7 V 1957), Podwyższenia Krzyża św. w Sosnowcu (7 V 1957), Strzemieszyce Małe (7 V 1957), św. Józefa we Wieluniu (7 V 1957), Matki Boskiej Królowej Polski w Zawierciu (7 V 1957), Trębaczew (26 VI 1957), Ciężkowice (3 VII 1957), Krzeczów (13 VII 1957), Prusicko (2 IX 1957), Łosień (23 V 1958), Żeliszawice (5 VI 1958), Ożarówice (16 VI 1958), Najśw. Serca Jezusa w Sosnowcu (12 VIII 1958), Masłowice (15 IX 1958), Widzów (15 IX 1958), Mirów (30 XII 1958), Wrzosowa (30 XII 1958), Opatów (15 II 1959) i Miłosierdzia Bożego w Częstochowie (12 IX 1960).

Biskup Zdzisław Goliński nowe placówki duszpasterskie ustanawiał przeważnie w formie pełnoprawnych parafii. Jedynie w pierwszych latach swojej działalności utworzył 5 ekspozytur (ostatnią w kwietniu 1953 r.). W ostatnich latach życia biskupa Golińskiego w diecezji częstochowskiej były wyłącznie pełnoprawne parafie.

Działalność biskupa Golińskiego w diecezji częstochowskiej w dziedzinie administracyjno-terytorialnej była owocna. W tym okresie powstało 5 nowych ekspozytur oraz 51 parafii. W chwili śmierci drugiego biskupa częstochowskiego diecezja liczyła 242 parafie, które podzielone były na 24 dekanaty.

ZAKOŃCZENIE

Działalność administracyjno-terytorialna biskupów częstochowskich na przestrzeni minionych dziejów diecezji w różnych okresach występowała z różnym natężeniem. Różnorodność ta uwarunkowana była wieloma okolicznościami zarówno aktualnymi warunkami w diecezji jak i sytuacją zewnętrzną. Początkowe lata istnienia diecezji nacechowane były troską o jej zorganizowanie jako całości. Sieć parafialna i dekanalna na terenach przejętych z diecezji włocławskiej i kieleckiej była zorganizowana, podczas gdy wiele innych koniecznych spraw w nowej diecezji musiał biskup Kubina rozpoczynać od początku. Oprócz tego dotkliwy brak kapłanów-duszpasterzy w pierwszym dziesięcioleciu istnienia diecezji nie pozwalał na erygowanie nowych jednostek administracji kościelnej. Sytuacja zmieniła się po upływie 10 lat, zwłaszcza dzięki wzrostowi liczby duchowieństwa diecezjalnego, a wyrazem tej zmiany było zorganizowanie nowych placówek duszpasterskich przez pierwszego biskupa częstochowskiego. Rozpoczęty proces kształtowania nowych pa-

rafii został zahamowany z powodu wybuchu II wojny światowej. Dotkliwym ciosem dla diecezji częstochowskiej w tej dziedzinie było zniszczenie przez okupanta sieci parafialnej na jej terenie należącym do Kraju Warty w czasie wojny. W nowych warunkach powojennych proces tworzenia nowych parafii napotkał na wiele trudności. Dopiero po ukazaniu się dekretu o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych z dnia 31 grudnia 1956 r. możliwym stało się kontynuowanie tej działalności. Szansę tę wykorzystał biskup Goliński tworząc w latach 1957—1960 wiele nowych parafii oraz zmieniając dotychczasowe ekspozytury na pełnoprawne parafie.

Nowe placówki duszpasterskie powstawały w niejednakowej formie. Biskup Kubina tworzył obok pełnoprawnych parafii także ekspozytury, filie i wikarie wieczyste. Działalność biskupa Golińskiego charakteryzuje się organizowaniem nowych placówek duszpasterskich bezpośrednio w postaci parafii oraz zamianą dotychczasowych ekspozytur w pełnoprawne parafie.

W miarę rozwoju sieci parafialnej biskupi częstochowscy powiększali także liczbę dekanatów. W omawianym okresie liczba ta została powiększona z 15 dekanatów przejętych z diecezji wrocławskiej i kieleckiej do 24 dekanatów istniejących w diecezji częstochowskiej w 1963 r.

Chronologiczny wykaz powstawania placówek duszpasterskich
w diecezji częstochowskiej w latach 1925—1963

Lp.	Data	Ordynariusz	Ekspozytura (i inne)	Parafia
1	24 VIII 1927	Bp T. Kubina		Radoszewice
2	12 VIII 1930	„		Ługi
3	21 X 1935	„	Kazimierz Górniczy (Niemce)	
4	24 X 1935	„	Galewice	
5	25 X 1935	„		Łubnice
6	16 III 1936	„	Parzniewice	
7	4 VI 1936	„	Stobiecko Miejskie	
8	23 XI 1936	„		Częstochowa — św. Antoniego
9	24 I 1937	„		Czeladź — Piaski
10	18 V 1937	„		Stobiecko Miejskie
11	24 VI 1937	„	Opatów	
12	24 VI 1937	„	Strzałków	
13	24 VI 1937	„	Szynkielów	
14	2 VII 1937	„	Płoszów	
15	2 VII 1937	„		Kietlin
16	6 VII 1937	„	Dąbrowa Górn. Chryst. Króla	
17	6 VII 1937	„	Dąbrowa Górn. św. Józefa	
18	14 VII 1937	Bp A. Zimniak (ex mandato)	Dźbów	
19	30 VII 1937	„	Strzelce W.	
20	3 VIII 1937	„	Psary	
21	28 VIII 1937	Bp T. Kubina		Częstochowa —
22	3 IX 1937	„	Gnaszyn	św. Jakuba
23	6 XI 1937	Bp A. Zimniak (ex mandato)	Wrzosowa	
24	22 XII 1937	Bp T. Kubina		Sosnowiec — M. B. Szkaplerznej

Lp.	Data	Ordynariusz	Ekspozytura (i inne)	Parafia
25	7 I 1938	Bp T. Kubina		Galewice
26	2 III 1938	„	Klimontów	
27	21 VII 1938	Bp A. Zimniak (ex mandato)	Radomsko — Najśw. Serca Jezusa	
28	18 VIII 1938	Bp T. Kubina	Sosnowiec — św. Andrzeja Bob.	
29	1 IX 1938	„		Będzin — Koszelew
30	1 VIII 1939	„	Radomsko — św. Marii Magdal.	
31	21 VIII 1939	„		Lubojna
32	24 VIII 1939	„		Niechcice
33	21 IX 1939	„	Częstochowa — Serca Jezusa	
34	8 X 1940	„	Wręczyca	
35	9 X 1940	„	Kotowice	
36	26 X 1940	„	Częstochowa — Opatrzności B.	
37	26 X 1940	„	Kiedrzyn	
38	27 XI 1940	„	Żarki — Letnisko (filia)	
39	4 XII 1940	„	Kamyk (wikaria wieczysta)	
40	7 III 1941	„	Popów (filia)	
41	30 IV 1941	„	Wręczyca (wikaria wieczysta)	
42	1 X 1941	„	Przerąb	
43	15 X 1941	„	Łysiny (filia)	
44	1 X 1942	„	Poraj	
45	24 XII 1942	„	Prucisko (filia)	
46	1942	„	Góra Włodowska (wikaria)	
47	1 VIII 1944	„	Częstochowa — św. Piotra i Pawła	

Lp.	Data	Ordynariusz	Ekspozytura (i inne)	Parafia
48	30 I 1946	Bp T. Kubina	Wola Krzysztop.	
49	30 I 1946	"	Łysiny	
50	2 V 1947	"		Częstochowa — św. Piotra i Pawła
51	2 XI 1947	"		Przerąb
52	30 IV 1948	"	Zarki — Letnisko	
53	5 VIII 1949	"	Strzelce Małe	
54	27 VI 1950	"		Poraj
55	22 X 1950	"		Częstochowa — Opatrzności B.
56	5 XI 1951	Bp Z. Goliński		Strzelce Małe
57	5 XI 1951	"		Wola Krzysztop.
58	19 VII 1952	"	Prusicko	
59	23 VIII 1952	"	Mirów	
60	20 X 1952	"		Dąbrowa Górn. — św. Józefa
61	8 XI 1952	"	Częstochowa — Miłosierdzia B.	
62	17 I 1953	"		Psary
63	9 II 1953	"	Dworszowice Pakoszowe	
64	20 IV 1953	"	Popów	
65	29 I 1955	"		Kamyk
66	28 VII 1955	"		Strzałków
67	26 IX 1955	"		Dąbrowa Górn. — Chrystusa Króla
68	15 I 1956	"		Wręczyca
69	6 X 1956	"		Łysiny
70	28 II 1957	"		Sosnowiec — św. Józefa
71	4 III 1957	"		Dworszowice Pakoszowe
72	4 III 1957	"		Dźbów
73	4 III 1957	"		Gnaszyn
74	4 III 1957	"		Kazimierz Górn.

Lp.	Data	Ordynariusz	Ekspozytura (i inne)	Parafia
75	4 III 1957	Bp Z. Goliński		Kiedrzyn
76	4 III 1957	„		Klimontów
77	4 III 1957	„		Parzniewice
78	4 III 1957	„		Popów
79	4 III 1957	„		Radomsko — św. Marii Magdal.
80	4 III 1957	„		Radomsko — Serca Jezusa
81	4 III 1957	„		Sosnowiec — św. Andrzeja Bob.
82	4 III 1957	„		Strzelce Wielk.
83	6 III 1957	„		Częstochowa — Serca Jezusa
84	23 III 1957	„		Dąbrowa Górń. — św. Barbary
85	1 IV 1957	„		Szynkielów
86	1 IV 1957	„		Żarki — Letnisko
87	7 V 1957	„		Będzin — św. Jana Chrzcziciela
88	7 V 1957	„		Częstochowa — św. Stanisława
89	7 V 1957	„		Częstochowa — św. Judy Tad.
90	7 V 1957	„		Częstochowa — MB Zwycięskiej
91	7 V 1957	„		Krasice
92	7 V 1957	„		Rogoźnik
93	7 V 1957	„		Sosnowiec — św. Jacka
94	7 V 1957	„		Sosnowiec — Podwyższ. Krzyża
95	7 V 1957	„		Szremieszyce Małe
96	7 V 1957	„		Wieluń — św. Józefa
97	7 V 1957	„		Zawiercie — MB Królowej Pol.
98	26 VI 1957	„		Trębaczew
99	3 VII 1957	„		Ciężkowice
100	13 VII 1957	„		Krzeczów

Lp.	Data	Ordynariusz	Ekspozytura (i inne)	Parafia
101	2 IX 1957	Bp Z. Goliński		Prusicko
102	23 V 1958	„		Łosień
103	5 VI 1958	„		Żeliszawice
104	16 VI 1958	„		Ożarówce
105	12 VIII 1958	„		Sosnowiec — Serca Jezusa
106	15 IX 1958	„		Masłowice
107	15 IX 1958	„		Widzów
108	30 XII 1958	„		Mirów
109	30 XII 1958	„		Wrzosowa
110	15 II 1959	„		Opatów
111	12 IX 1960	„		Częstochowa — Miłosierdzia B.